

1969 tavaszán jelent meg az akkor még *Forrás* című „Komárom megyei antológia” első száma, melynek szerkesztésével a kiadó (a Komárom megyei Tanács v. b. művelődésügyi osztálya) az 1967-től ott dolgozó gimnáziumi

62 Monostori Imre

PAYER ISTVÁNRA EMLÉKEZVE

tanulmányi felügyelőt, az ELTE-n magyar–francia szakot végzett, akkor a negyvenedik évében járó Payer Istvánt bízta meg. (Payer a Kalocsához közeli Uszód községből került Budapestre, az egye-

tem után a Népművelési Minisztériumban dolgozott, majd Tatabányán a gimnáziumban tanított, aztán a Belügyminisztérium polgári alkalmazottja volt. Tagja az MSZMP-nek, egy időben munkásőr. 1970-től tanított is: a megyei pártbizottság oktatási igazgatóságán „marxista esztétikát” adott elő.) Kezdetben a *Forrás* antológia szerkesztése körül sokan serénykedtek, legalábbis így-úgy részt vettek benne. Az alapító (vagy ahhoz közeli) szerkesztők a következők voltak: a Dorog melletti Leányváron élő Sárándi József költő (aki az egyetemen már lapszerkesztői rutint szerzett és ismeretségei révén folyamatosan biztosította a fiatal – főleg budapesti – értelmiségi nemzedék itteni szereplését); Ravasz Éva muzeológus, helytörténész; Szántó Ferenc helytörténész; Papp Albert festőművész, tanár; Gombkötő Gábor újságíró; valamint (pár évvel később) Győri László költő, könyvtáros. Azaz, valamenynyien helyi erők, a megyében élő tollforgatók. (A megyei pártbizottság és a megyei tanács *akarta* ezt az antológiát a sok rossz és fölösleges irodalmi kacat után [talán csak az egyetlen számot megért *Idők* volt kivétel 1963 szeptemberében]; egyébként is közeledett a Tanácsköztársaság 50. évfordulója.)

Ez a tatabányai *Forrás*, majd (1971-től) *Új Forrás* antológia ahelyett, hogy néhány szám, egy-két év után annak rendje és módja szerint csöndben kimúlt volna, kemény tíz éven át bírta az antológia-létet (a színvonal persze eléggé hullámzott, ám az összkép föltétlenül pozitív), majd 1979-ben – évente hatszor megjelenő – országos terjesztésű *folyóirattá* vált, lépett elő, s íme: évi tíz megjelenéssel mára megérte az 50. születésnapját.

Akárhogy is: kellett az indulás éveiben, másfél évtizedében valami titokfélének lennie – gondolhatnánk –: hogyan történhetett mindez ekként? Nos, ha itt volt titok, akkor a titok neve: Payer István. Közéleti működésének ez a valószínűleg legfontosabb szakasza és halálának ideje is kerek évszámokba foglalható (2019-ből visszanézve): néhány hét múlva (május első napján) 35 éve lesz, hogy meghalt, s 1969 tavaszától 1984 tavaszáig – azaz 15 éven át – ő volt a tatabányai *Forrás*, majd *Új Forrás* felelős, illetve főszerkesztője.

Akkortájt – szellemi értelemben legalábbis – nem érezhette magát biztonságban az ember; még a hatalmat birtoklók sem. Mégis mindenki úgy tett, mintha szilárdan állna a lábán, s magabiztosan járt-kelt a világban, mintha a legnagyobb rendben állna a szénája. Pedig csak ritkán állt 63
rendben. Sőt! Legtöbbször valamilyen nehezen megfejtendő nyomás
alatt kellett élnie. Nos, éppen ebben a paradoxonban volt elrejtve
Payer Istvánnak mint felelős (majd fő-) szerkesztőnek a legnehezebb ke-
resztje. S talán ma már azt is megfogalmazhatjuk: személyes tragédiája. Hi-
szen az egyik oldalon ott volt a hetvenes évekbeli fiatal (főként budapesti)
értelmiségiek erősen rokon szellemű, a fennálló politikai rendszer
által megszabott mozgásteret és beszédmódot tagítani akaró csoport-
jainak (akik nem egyszer adták legjobb írásaikat a valójában a második
nyilvánosságot jelentő, Tatabányán szerkesztett *Új Forrás*nak) szellemi
és erkölcsi kívánalmai; a másik oldalon viszont a hatalom legtöbbször
ugyan kedélyeskedő, ám kötelességszerű éberséggel figyelő apparátus-
ának rendre előforduló leckéztetése. Nos, Payer István szívből
egyetértett ennek az új, „pártfogók nélküli” értelmiségi nemzedéknek
szellemi törekvéseivel, s mindent megtett, sok mindent vállalt azért,
hogy az innen jövő kéziratok java megjelenjék az *Új Forrás*ban, ám –
értelemszerűen – nem hagyhatta figyelmen kívül a hatalom ilyen-
olyan képviselői utólagos elszámoltatásának rendre ismétlődő proce-
dúrát sem. Hiszen az ő legfőbb kötelességei közé tartozott – mindig
így érezte, racionális megfontolásból s helyénvalóan – a lap színvo-
nalának tartása mellett magának a lapnak az *életben tartása* is, pél-
dául védelme a túlzó radikalizmustól. Ezt a két malomkö közötti
öröklődést vállalta másfél évtizeden keresztül. S régóta meggyőződés-
sem, hogy korai halálában (szívroham, még az 55-öt sem töltötte be)
szerepet játszott ez a permanens készülődés a sose tudni, mikor jövő
elszámoltatásra, ennek az állandó idegfeszültségnek, szorongásnak a nyo-
mása, vibrálása.

Mint szerző, nemigen fitogtatta világirodalmi és esztétikai képzett-
ségét, tudását. Mindössze három írása jelent meg az *Új Forrás*ban tizenöt év
alatt. Az első – régi ifjúkori munkája – a legsúlyosabb és legérdekesebb: *Né-
hány megjegyzés A takácsok című Heine-vershez*. (1971/1.) A jegyzetekből ki-
derül, hogy egyszer már megírta ezt a valóban eredeti fölfedezését (l.
Filológiai Közlöny 1961/3-4; *Heine takács-dalának egy ismeretlen fordítása*),
ám máig friss és tanulságos ez az aprólékosan filologizáló tanulmány. (Külön
érdekessége – ma már úgy mondanám: szépsége – a hegeli-marxi termino-
lógia mint nyelvi közeg és forma, amely tükrözte Payer István világnézeti in-
dítatását.) A második cikke egy kiállítás megnyitó: szerkesztőtársának
és barátjának, Papp Albertnek Fényes Adolf Terem-beli tárlata alkalmából.

Szép és egyszerű szöveg ez, felfűzve a marxista esztétika filozófiai alapvetéseire. (1977/2.) A harmadik írás (1982/4.) Plohn József egykori hódmezővásárhelyi fotográfus esztergomi és komáromi vándortárlatáról szól. (Ez a kitűnő alföldi mester összeszedte a városa körül még élő 1848–49-es honvéd veteránokat és megrendítő erejű portréképeken mutatta be őket az utókornak.) Payer István az esztétikai és kultúratörténeti tanulmányok megjelölése után cikkében eljut az akkori jelen nagy társadalmi kérdéseihöz, például az ifjúság hazafias nevelésének ügyéhez.

A Payer–Sárándi-féle *Új Forrás* már antológia korában is – bátran dicsérhetem, mivel akkor még nem voltam tagja a szerkesztőségnek – érdemes és szép kulturális vállalkozás volt. És ne felejtjük el, egy olyan „bányászvárosban”, amely korábban jószerével minden valódi irodalmi értékteremtést nélkülözött. (Esztergomnak, Tatának és Komáromnak viszont bőven voltak – több évszázados – kulturális hagyományai.) Payer István kitalált (megkeresett, megtalált) egy remek jelszócsokrot a jeles prózaíró, Nagy Lajos 1927-ben alapított (rövid életű) *Együtt* című folyóiratának beköszöntő nyilatkozatából, amely így szól: „Élet, politika, művészet – ez hármas egység. Oszthatatlan, felbonthatatlan és tagadhatatlan.” S az *Új Forrás* komolyan vette ezt a szerkesztői eszményt, ami – ha a „politika” értelmét a „polisz” jelentésének tartalmi elemeiben keressük – ma is érvényes lehet. Másfelől a *Forrás* címválasztás utalt az úgyszintén 1927-ben Esztergomban Bányai Kornél (részben Féja Géza) szerkesztette *Forrás* című irodalmi antológiára, amely végül Budapesten jelent meg, főként budapesti szerzőkkel. Ilyenformán – jelképesen – kerek történetté formálódott ez a tatabányai *Forrás*-születés: a budapesti („országos”) és a megyei, a helyi irodalmi értékek egységének megvalósítási igényét is kifejezte. A gyakorlatban pedig hamarosan az egész Kárpát-medence szellemiségének, sőt az „ötágú síp” eszményének vállalását is jelentette.

Feltűnő, hogy a tatabányai *Forrás* / *Új Forrás* antológia már a kezdetektől folyóiratszerűen szerkesztődött. Sokszor választott életszerű, fontos témákat, s értelmes válaszokat keresett. Mégpedig gyakran a tehetséget mutató pályakezdő értelmiség életérzéseit tükrözve, közvetítve. Különösen a „Szomszédságban” rovat volt erős és érdekes, sőt úttörő (legalábbis ezen a tájon) jó pár éven át: a Kárpát-medencei, szomszéd országokbeli magyar és nem magyar irodalmak számról számra, folyamatosan kaptak helyet a lapban. Ennek az antológia-folyóiratnak értékei közé tartozott még a helytörténet és a szociográfia, s értékesek voltak a képzőművészeti összeállítások, szemlék, kritikák is. A szépirodalmi összeállításokban elsősorban Sárándi József nyersen megformált „lázító” versei, valamint (kicsit később) a Féja Géza- és Váci Mihály-kultusz eseményei keltettek feltűnést. Jóllehet az *Új Forrás* egy provinciában szerkesztődött, maga nem vált provinciálissá: ki tudott tekinteni

mindig a teljes valóságra. Nem arról van szó persze, hogy nem jelentek meg benne rossz vagy „vonalas” írások (megjelentek), ám az összképet nem ezek határozták meg. S még egy fontos jellegzetesség: Komárom megye valamirevaló íróinak, helytörténészeinek, képző- és iparművészeinek, fotósainak állandó szereplési lehetőséget biztosított ez a műhely, valódi érték nem kallódott el körülötte. (Mindez egyébként állandó itthoni, belső nyomás alatt zajlott: a helyi dilettánsok itt is nyomultak [volna] folyamatosan.) De távolabbra (és konkrét személyekre) is tekinthetünk: az *Új Forrás* „nemzedéki” lapként már a korai időktől kezdve nevelő iskolája, műhelye volt a bárhonnán jött íróknak, költőknek, szociográfusoknak, kritikusoknak, irodalomtörténészeknek, történészeknek, képzőművészeknek, filmeseknek, művészeti szakíróknak; egyszóval – jó színvonalon – betöltötte hivatását.

A számomra a szerkesztői kezdetet jelentő évben (1979-ben, harmincnégy évesen) szó szerint boldog voltam, hogy egy olyan elit társaságnak, mint amilyen az *Új Forrás* szerkesztősége volt, magam is tagja, munkatársa lehetek. Ez az érzelmi állapotom Payer István életében nem változott. Még korábban, a hetvenes évek elején-közepén kerülhettem a látókörébe, amikor is – a 314-es számú Ipari Szakmunkásképző Intézet tanáráként – a megyei pártbizottság oktatási igazgatóságán működő egyéves „marxista-leninista esztétika” speciál kollégiumnak (az 1974/75-ös tanévben) igazgató-mozgó hallgatója voltam. Már írásaim is meg-megjelentek, s ezt a heti egynapos pótiskolát szívesen és komolyan vettem. Payer tanár úr irányításával jó és hasznos volt ez a képzés, Arisztotelésztől Bergsonig, Hegeltől Lukács Györgyig mindenfélét olvastunk, s mindezeket (vagy éppen Jancsó Miklós filmjeit) megbeszéltük. Ekkor tűnt fel Pista éles humora, sőt szarkazmusa, amely olykor fékezhetetlen volt. Nemigen ismert tilalomfákat, a marxizmus is kritizálható volt előtte, sőt általa is, szűkebb körben pedig „baloldali” személyek és politikai kurzusok is terítékre kerültek.

Szerkesztőként nagyon hittem Payer István főszerkesztőnkben. Életvidám (néha persze dühöngő) s talpig becsületes férfiú volt. A csak nagyon ritkán fölvelt fekete, gála („vőlegényes” – mondotta ő), mellényes öltönyét leszámítva (ebben ment temetésekre és bírósági tárgyalásokra) szinte mindig ugyanazt a barna kordbársony nadrágot hordta. Feltűnően alacsony termetű volt, ráncos arcú, kefefrizurát és ódivatú barna szarukeretes szemüveget viselt. Elmaradhatatlan kellékként jó nagy, szintén barna színű akatáskát cipelt. (Kellott is egyszer-kétszer a sok dokumentum, például amikor 1979 őszén egy mentősökről szóló riportot következményeként az Országos Mentőszolgálat egymás után kétszer perelte a lapot. Pista ez alkalmakkor is a „vőlegényes” öltönyében vonult el Esztergomba, a megyei

bíróságra.) Emlékezetes együttléteink voltak a rapszodikus időpontok szerinti szerkesztőségi üléseken túl az évről évre visszatérő hivatalos lapértékelések a minisztérium és a pártközpont képviselőivel és a megyei vezetőkkel a megyei tanács székházában (mely lapértékelések után egy kelleme-
66 sen [habár egyre élénkebben] zsongó talponállóban, már zárt körben, megérdemelten kijárt néhány kis- és nagyfröccs); no meg a szintén évente rendezett sajtónapi mulatságok, melyeknek a fő koordinátora a megyei pártbizottság és a megyei lapkiadó vállalat volt ugyan, s leginkább a megyei napilapot ünnepelték (akik erre az alkalomra belső terjesztésű különszámot jelentettek meg, melynek a lényegi mondani- és látnivalója a női meztelenség sokoldalú – szöveges és képi – bemutatása volt), de tudomásul vétetett, hogy – legalább egy estére – egyenrangú vendégként az *Új Forrás* munkatársai is a „nagynevű” (nagyfejű) emberek között ehetnek-ihatnak kedvükre.

Payer István a legjobb főszerkesztők közé tartozott. (Tudom, mert jó párat közelebről ismertem.) Programja volt, hosszú távra is érvényesen. Szenvédelye volt a tervezés (számtalan vázlatot, beadványt, tervezetet, beszámolót, kimutatást s egyebeket írt), tudta, milyen folyóiratot kíván szerkeszteni. A minőségi munka megszállottjaként tevékenykedett. Ha egy jó, netán kitűnő kéziratra bukkant, úgy ragadta magához azt, mint valami különleges leletet. De az összes kéziratot hazavitte, és otthon, csendben, ceruzával a kezében olvasta el valamennyit. A következő alkalommal elemezte, értékelt a kínálatot a kéziratokra írt jegyzetei alapján. A szerkesztőségbe betért szerzőkkel igazi humanistaként bánt: türelmesen magyarázott – néha a magyar helyesírást is –, biztatta a kezdőket, javítgatta a fogalmazásokat. Lapzárták közeledtével, de még a betördelt levonatok revíziójakor is izgatottan nevetgélve váltogatta szemüvegeit: áthúzott, javított, utasított, telefonált, a készülő lapszám minden porcikájára személyesen ügyelt. Levegő, élet volt körülötte, személyiségét sajátos atmoszféra vette körül. Bámulatos, már-már gyerekes volt a lelkesedése. Egy-egy negatív élmény vagy rossz hír csak ideig-óráig kedvetlenítette el, gyorsan felül tudott kerekedni ezeken s újra kezdte szövegetni újabb terveit. Közben ki nem fogyott a finom iróniából, a szellemes fricskákból, az elmés tréfákból. Ráadásul az önironiája is egészségesen működött. Talán azért tudott mindenkinek megbocsátani, mert önmagán is tudott nevetni.

Payer István bátorsága és belső ereje a félelmei és szorongatásai közepette mutatkozott meg igazán. Azokban a lélektani helyzetekben, pillanatokban, amelyekben le tudta győzni félelmeit és szorongásait, azaz le tudta győzni önmagát. Védőernyőt jelentett a szerkesztőség felett, egy személyben vállalta az *Új Forrás*nak mint alkotó műhelynek minden gondjábólját. Velünk örült, és tartotta a hátát, ha kellett, szerkesztőtársaiért is.

Az idén lenne 90 éves.